

УДК 81'373.612:796.386

СЕМАНТИЧНА ВМОТИВОВАНИСТЬ СПОРТИВНОГО ТЕРМІНА-КОМПОЗИТА (на матеріалі підмови настільного тенісу)

Оксана Коваль

*Львівський державний університет фізичної культури,
вул. Костюшко, 11, м. Львів, 79000*

Досліджено спортивний термін-компонент підмови тенісу, до якого головно залучені складні терміноодиниці N+N. У процесі дослідження виокремлено терміни, в яких загаломізовано семантико-структурні компоненти, та виявлено їхній семантичний потенціал. Встановлено також смислові зв'язки між компонентами спортивного терміна-компонента.

Ключові слова: терміни-компоненти, вмотивованість терміна, семантична структура терміна, значення та смисли терміна, спортивний термін підмови тенісу.

Динамічний розвиток спорту сприяє його входженню в соціальну площину та набуває глобальних масштабів. Спорт не лише вузькопрофесійна діяльність людини, але і частина культурного, політичного, економічного життя країни, невід'ємна складова традицій та самосвідомості народу.

Спорт перебуває у центрі уваги багатьох спеціалістів, у тому числі й лінгвістів, для яких передусім фахова спортивна термінологія апріорна.

Вивчення англомовних спортивних термінів настільного тенісу набуває сьогодні широкої актуальності, дає змогу розкрити певні закономірності та механізми їх термінотворення, здійснити аналіз їхніх семантичних особливостей у сучасній фаховій англійській мові.

Мета статті – проаналізувати спортивні терміни – компоненти підмови настільного тенісу, вивчити їхні семантичні особливості та смислові зв'язки.

Вивченням складного слова займається наука – композитологія, яка досліджує аспекти складного слова і передусім його семантичні особливості [3, с. 4]. Питаннями композитології та словотворення переймалися такі вчені, як: О. Мешков, Є. Кубрякова, М. Степанова, Н. Арутюнова, Л. Азарова, Є. Гінзбург та ін. Досліджуючи семантику складного слова, передусім ставимо собі за мету виявлення його значення та вивчення семантики смислотвірних компонентів. Цій проблематиці присвячені праці: Г. Фреге, Г.Клауса, В. Виноградова, Ж. Марузо, Б. Головіна, Дж. Локка, Ю. Степанова, Л. Блумфілда, Е. Бенвеніста, Ч. Фріз, О. Ахманової, А. Смирницького та ін.

На перший погляд складається враження, що спортивна термінологія порівняно з іншими сферами не вирізняється строгою науковістю. Якщо в науковій чи офіційно-діловій мові оцінюють за допомогою об'єктивних показників, то спортивна лексика

обмежується лише термінами. Очевидно, таку відмежованість спортивної термінології від літературної мови можна пояснити передусім її місцем у житті суспільства [1, с. 85]. Проте вона є суттєвою частиною словникового складу загальноживаної лексики та має суттєві від неї відмінності.

За прийнятою характеристикою терміна, спортивний термін є системним у певному виді спорту (у нашому випадку настільний теніс), йому також притаманна дефінітивність, відносна незалежність від контексту, експресивність, нейтральність тощо.

Загальновідомо, що одним із продуктивних способів поповнення словникового складу мови і будь-якої термінології є словотворення. Саме ця ланка у мовній системі “відповідає за формування позначень елементів зовнішнього та внутрішнього досвіду людини” [7, с. 223]. Серед словотвірних компонентів термінів чільне місце посідають терміни-композиції, конверсія, афіксація, запозичення тощо.

За спостереженнями вчених, складні слова місткі за змістом і компактні за формою, вони здатні економно й водночас усебічно відображати ознаки, якості й характеристики різних об’єктів реальної дійсності.

У процесі дослідження спортивного терміна підмови настільного тенісу ми застосували такі методи: спостереження, корпусного аналізу, дескриптивного методу, перефразування та перекладу, які дали змогу проаналізувати та інтерпретувати значення й смисли терміна.

До аналізу залучено матеріали автентичних взірців англомовних спеціальних текстів з настільного тенісу та спеціалізованих англомовних Internet джерел. Здійснено відбір 120 термінів на позначення понять настільного тенісу, з яких 50% становлять слова-композиції.

Складні слова підмови тенісу бувають різних моделей, найбільшу групу яких становлять N+N (*backhand* – удар закритою ракеткою; *end line* – кінцева лінія; *penhold* – охоплення пером, тощо) та є майже половиною фактологічної бази дослідження усіх композитів.

Другу групу за кількістю композитів становлять моделі A+N (*deep ball* – довгий м’яч; *free hand* – вільна рука(без ракетки); *good serve* – правильна подача; *hard rubber* – туп накладки “пухирці без зубки”, та інші), рідше трапляються моделі Num+N (*double bounce* – неправильно виконаний удар; *five-ball attack* – виконання складного нападаючого удару; *two-step footwork* – робота ніг), Num 0+N (*third ball* – сильна атака), PP+N (*closed racket* – удар закритою ракеткою; *inverted rubber* – гладка гума), G+N (*playing surface* – ігрова поверхня), V+N (*drop shot* – укорочений удар, скидка) тощо.

Критичний огляд літератури, в якій розглянуто “значення” терміна, містить праці таких вчених, як: А. Смирницький, О. Ахманова та ін., котрі трактували значення як відображення реальної дійсності. Так А. Смирницький уважав, що “значення слова – це відображення предмета, явища чи відношення у свідомості, що входить до структури слова, так званої внутрішньої його сторони, відносно якої звучання слова є матеріальною оболонкою, що необхідна не лише для виразу значення та для повідомлення іншим, але й для самого його виникнення, формування, існування та розвитку” [4, с. 89]. Таке трактування вченого наводить на думку, що у визначенні значення слова, як і терміна, необхідно враховувати внутрішню форму, адже “внутрішня форма є буквальним значенням слова” [2, с. 63]. Також А. Смирницький вказує, що у складних утвореннях побутує принцип умотивованості, як сполучна ланка між формою та змістом знака [2, с. 76].

Дослідник А. Дяків так само розглядає вмотивованість як властивість внутрішньої форми, а внутрішню форму як основу лексичної одиниці [2, с. 72]. На його думку, “внутрішня форма це – системна характеристика слова чи словосполучення, що виконує роль “перекидного містка” від звукової оболонки до значення, та втілює той відбиток, котрий слово залишає в пам’яті людини” [2, с. 74]. Слушну думку в цьому сенсі висловила А. Уфімцева, яка вважає, що “форма словесного знака в нашій свідомості тісно пов’язана з його значенням, тому ці поняття зберігаються в пам’яті як єдине нероздільне ціле” [6, с. 53].

Отже, у слові, яке традиційно визначають як “єдність значення і звучання”, дві його сторони – означуване (основне значення, яке формує цей знак) і означаюче (вихідна форма знака) знаходяться у тісних знакових співвідношеннях. Бути у знакових співвідношеннях означає, що під час довготривалого зв’язку двох сторін словесного знака, соціально прийнятого й системно осмисленого, одна сторона, значення, вказує на іншу форму знака, і навпаки, форма знака викликає у свідомості того, хто користується мовою, відповідне значення [6, с. 224].

Аналогічно Є. Кубрякова стверджує, що умотивованим можна вважати не тільки таке найменування, значення якого легко визначити за його “мотивуючою” основною частиною, але й таке, про значення якого ми дізнаємось зі всієї його побудови. Тобто “умотивованість похідної одиниці містить як похідну основу таку послідовність, яка обов’язковою складовою частиною судження про означуване” [7, с. 278].

Так термін *blade covering* – *накладка* – “покриття для дошки, те, що накладають на дошку ракетки”, утворене від дієслова *to cover* – *основним значення якого – покривати, накривати*. У семантиці цього терміна зустрічаємо опис *оббивати, обклеювати*, яке дає чіткіше уявлення про функцію терміносполучення. Зауважимо, що складні терміни настільного тенісу: *penhold; backhand; cross court; down the line etc.* передають смислові зв’язки завдяки узагальненим компонентам слова-компози́та:

- ✓ *Penhold* – *a grip in which the bat is held between thumb and forefinger, like a pen* – *вид охоплення, у якому ракетку тримають між великим пальцем та вказівним, як ручку (спорт. охоплення пером).*

В англо-українському словнику М. Балла – слово *pen* – 1) *перо (для писання); 2) ручка з пером*. Саме значення *ручка з пером* визначає семантику цього компози́та.

- ✓ *Backhand* – *a stroke done with the back of the hand facing toward one’s opponent* – *удар, виконаний тильною стороною руки, направленою до суперника (удар закритою ракеткою, накат зліва)*. *Backhand* описує спосіб виконання удару.
- ✓ *Cross court* – *a stroke that’s hit diagonally from corner to corner* – *удар по прямій*.

Одним із значень *cross* є *перетинати, переходити*.

Down the line – *a shot travelling parallel to and close to the side of the court* – *удар, під час виконання якого м’яч рухається паралельно, або близько до краю корту (удар по діагоналі)* [9, с. 12, 53, 110].

У семантиці слів *back, cross, down* не має натяку на *удар*, але основна їх функція – це опис виконання удару, як і в який спосіб його здійснюють.

Як стверджує О. Мешков, головна проблема смислової структури складного слова пов’язана з тим, що воно, як і будь-яке інше, звернене одночасно до “світу речей” та до “світу слів”. Мотивація у складному слові імпліцитна. Саме імпліцитна вмотивованість

робить аналіз слова проблемним [3, с. 80]. Особливо важко, як зазначила дослідниця М. Степанова, “з’ясувати відношення семантичної вмотивованості та значення образно переосмислених слів”, так скажімо *backhand* тлумачимо не буквально “тильна сторона руки”, а як удар закритою ракеткою. Такий “зв’язок семантичної вмотивованості значення слова завжди умовний: мова може йти лише про більшу чи меншу ступінь умовності” [5, с. 66].

На наш погляд, для визначення значення складного слова потрібно враховувати імпліцитні смислові відношення між його компонентами. “Так іменники, які є компонентами складного слова, беруть участь в акті мовлення, проявляють не лише свої статичні, стабільні компоненти, а потенціал логіко-предметного значення. Така актуалізація смислового потенціалу і дає підстави відносити іменники до однієї із чотирьох угруповань (“агент”, “місце”, “час”, “матеріал”, які називаються “категоріальними аспектами” [3, с. 95].

У композиті *assistant-umpire* відстежуємо, що його смислова вмотивованість формується завдяки віднесенню одного з компонентів до категорії “агент”. Наведений приклад ілюструє категоріальну-вмотивованість, де головним для визначення семантики є визначення відношення до слова *umpire* слова *assistant*. *Assistant* є суб’єктом – безпосереднім виконавцем дії, по відношенню до якого *umpire* є об’єктом, тому що той, хто допомагає судді, здійснює дію щодо нього. Отже, фіксуємо відношення “дія + об’єкт дії”. Вступаючи у взаємодію із поняттям *umpire* (суддя), *assistant* (помічник) виявляє категорійність “агент” (інструмент).

До категорії “місце” відносимо слово *tennis club-the building or rooms that a table-tennis club uses* – тенісний клуб. Услід за О. Мешковим, поділяємо іменники – терміни на дві групи: “суб’єкти, що виконують дію” та “просто предмети”, друга може бути носієм категорії “агент”, “матеріал”.

У композиті *footwork (the way in which a person moves his feet when playing a sport – робота ніз)*, *foot* – нога, виконує роль “агенса”.

Зазначимо, що серед проаналізованих складних термінів настільного тенісу виявлено невелику кількість слів, семантична вмотивованість яких формується під впливом категорійного аспекту одного з компонентів. Іншу незначну групу слів формують предметно-умотивовані слова: *rubber cleaner – used to keep the surface of inverted rubber clean* – очисник для накладок, де домінувальне значення ґрунтується на смисловому зв’язку слів, що означають два предмети.

Отже, такі термінологічні одиниці мають лише свої індивідуальні лексичні значення і утворюють відношення “призначення” (“очисник для накладок”). Відношення у цьому композиті встановлено логіко-предметним зв’язком. До цієї групи слів відносимо: *racket hand – the hand that is used to hold the racket – руків’я ракетки*. У цьому прикладі компонент *hand* не у вихідному номінативному значенні як частина тіла “агент”, який виконує дію, а як “інструмент” стосовно предмета, позначеного першим компонентом, тобто означає предмет, який слугує для підтримки, й разом утворюють ракетку. У композиті *net serve – when the serve hits the net and lands on the opposite side – подача в сітку, переподача* слово “сітка” денотує – об’єкт, на який спрямована дія.

За нашими спостереженнями, найбільшу групу слів серед термінів настільного тенісу становлять структурно-невмотивовані композити. Структурна невмотивованість у словоскладанні – явище у смисловій структурі композитів, яке виникає внаслідок

відсутності прямих смислових зв'язків між компонентами композита, що відображає відповідно відсутність таких зв'язків між предметами дійсності [4, с. 104].

Так, скажімо у смисловій структурі аналізованого *penhold* (*a grip in which the bat is held between thumb and forefinger, like a pen – вид охоплення, у якому ракетку тримають між великим пальцем та вказівним, як ручку, (спорт. охоплення пером)*) смислового зв'язку між предметами **pen** і **hold** не існує. Відношення у цьому композиті встановлено асоціативним зв'язком. Такі слова не можна описати структурно-семантичними дефініціями, а їхнє лексичне значення встановлюється як безпосереднє найменування предмета [4, с. 174].

Іншими проаналізованими прикладами семантично-невмотивованих складних слів є:

- ✓ *shakehand* (*a grip of the bat that resembles “shaking hands” with it – різновид охоплення, виконання якої нагадує потиск руки – європейське охоплення (ножем);*
- ✓ *backhand* (*a shot done with the racket to the left of the elbow – удар, який виконують зліво від ліктя*) – удар закритою ракеткою;
- ✓ *drop-shot* (*a shot which falls very short over the net on the opponent's side of the table – удар, під час якого м'яч вдаряється недалеко від сітки на боці суперника*) – скидка;
- ✓ *handicap event* (*an event in tournament where points are spotted to make the match even – етап у змаганні, на якому вирівнюють очки, щоб урівноважити шанси*) – урівноважувати шанси на успіх;
- ✓ *open racket* (*a stroke played with the striking surface of the racket angled upwards – удар, під час здійснення якого, поверхня ракетки направлена під кутом до гори*) – “накат” відкритою ракеткою.

Відтак, проведений аналіз на матеріалі настільного тенісу структури та семантики термінів-комполітів сфери спорту дає підстави зробити такі висновки:

1) часте вживання комполітів у фахових спортивних текстах зумовлене високою їхньою інформативністю та смисловою насиченістю, що дає можливість передати якусь частину речення;

2) лексикографічний аналіз термінів-комполітів настільного тенісу показав, що для визначення їхнього значення необхідно експлікувати семантичні зв'язки між його компонентами;

3) семантична умотивованість допомагає розкрити значення композита, проте способи мотивації якого є непростими;

4) терміни на позначення спортивного інвентара складають невелику групу, є структурно умотивованими комполітами, значення яких розкриваються через їхні компоненти;

5) комполіти можуть бути агентом або предметом дії, а також їх поділяють на категоріально вмотивовані та предметно – вмотивовані;

6) слова, що позначають виконання ударів, правил гри є семантично-невмотивованими, тобто в них відсутній смисловий зв'язок між компонентами.

Саме така група слів-термінів потребує у перспективі подальшого вивчення не лише їхньої семантичної структури, але й функціонування та експлікації імпліцитних когнітивних чинників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бунина Г. В. Некоторые аспекты изучения специальной лексики и терминологии гимнастики / Г. В. Бунина // Межвуз. сб. Горьков. гос. ун-т. им. Н. И. Лобачевского. – Горький : ГРУ – 1989. – 123 с. – (Серия: Термины в научной и учебной литературе).
2. Дяков А. С. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Дяков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Видавн. дім КМ Академія, 2000 – 218 с.
3. Мешков О. Д. Семантические аспекты словосложения английского языка / О. Д. Мешков; отв.ред. О. В. Сивергина ; АН ССР, каф. иностр. яз. – М. : Наука, 1986. – 208 с.
4. Смирницкий А. И. Значение слова / А. И. Смирницкий // ВЯ. – 1955. – 89 с.
5. Степанова М. Д. Лексикология современного немецкого языка : учебник / М. Д. Степанова, И. И. Чернышева. – М. : Высшая школа, 1962. – 310 с.
6. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева ; отв.ред. Ю. С. Степанов ; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1986. – 239 с.
7. Уфимцева А. А. Языковая номинация. Виды наименования / [А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, В. Н. Телия, Е. С.Кубрякова] ; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1977. – 358 с.
8. Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English / A S Hornby Edited by Sally Wehmeier. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 1538 p.
9. Dictionary of Sports and Games Terminology / Adrian Room Edited by Mc Farland and Company Inc. – Jefferson, North Carolina, and London 2010 – 188 p.
10. Англо-український словник / упорядник М.І. Балла. – К. : Освіта, 1996. – Т. 1. – 752 с., Т. 2. – 712 с.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2012

Прийнята до друку 21.02.2012

SEMANTIC MOTIVATION OF SPORTS TERM-COMPOSITES (on the table tennis terminology)

Oksana Koval

*Lviv State University of Physical Culture,
11, Kostyushka str., Lviv, Ukraine, 79000*

The article devoted to the research of the compound table tennis terms. Different N+N compounds have been analysed. As a result of the research both structurally motivated compounds have been singled out and their semantic potential explicated. As well as sense relationships between sports tennis table composites have been set up.

Key words: term-composites, structurally motivated compounds, semantic structure of the term, meaning and senses, table tennis term.

**СЕМАНТИЧЕСКАЯ МОТИВИРОВАННОСТЬ
СПОРТИВНОГО ТЕРМИНА-КОМПОЗИТА
(на материале подъязыка настольного тенниса)**

Оксана Коваль

*Львовский государственный университет физической культуры,
ул. Костюшко, 11, г. Львов, 79000*

Исследован спортивный термин композита подъязыка тенниса. Проанализированы сложные терминосоединения N+N. В процессе исследования выделены термины, в которых актуализируются семантические структурные компоненты и выявлен их семантический потенциал. Установлены смысловые связи между компонентами спортивного термина-композита.

Ключевые слова: термины-композиты, умотивированные термины, семантическая структура термина, значение и смыслы, спортивный термин подъязыка тенниса.